

TÄIUSED JA TÜHJUSED

BIBLIOTHECA ASIATICA

SARJA KOLLEGIUM

Alari Allik (Tallinna Ülikool)

Amar Annus (Tartu Ülikool)

Margus Ott (Tallinna Ülikool, Xiameni Ülikool)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Üllar Peterson (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

Rein Raud

TÄIUSED JA TÜHJUSED

LÜHIÜLEVAADE AASIA MÖTTELOOST

TLÜ Kirjastus
Tallinn 2021

Bibliotheca ASIATICA

Bibliotheca Asiatica
Rein Raud
Täiused ja tühjused
Lühiülevaade Aasia mõtteleost

Täname Seto Kultuurifondi toetuse eest

Toimetaja Liisi Rünkla
Kujundaja ja küljendaja Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus: Rein Raud, 2021
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2021

ISSN 1736-9118
ISBN 978-9985-58-916-8

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

Eessõna	7
I Ajalooline ülevaade.....	13
India	15
Hiina.....	55
Jaapan	96
Tiibet, Kagu-Aasia ja Korea.....	128
II Teemaatiline ülevaade	149
Mis on olemas	151
Keel ja loogika	179
Teadvus ja subjekt.....	207
Eetika ja moraal	241
Riik	273
Järelsõna	309
Sõnastik.....	315

EESSÕNA

See raamat on mõeldud esmase sissejuhatusena Aasia, eeskätt India, Hiina ja Jaapani mõtteloo traditsioonidesse. Lugejalt ei ole eeldatud mingeid eelteadmisi ajaloost või kultuurist, ka nimede ja terminite mahtu olen teadlikult piiranud miinimumiga, mida enam-vähem süsteemse pildi saavutamiseks vaja. Olen üritanud keerulisi probleeme edasi anda arusaadavalt ilma sealjuures sisulisi kompromisse tegemata, aga siiski ilma süvenemata detailsetesse aruteludesse, mis pakuvad huvi põhiliselt erialainimestele. Seega peaks raamat sobima lugemiseks nii Aasiast huvituvatele gümnaasiumiõpilastele või üliõpilastele, tööalaste kontaktide tõttu Aasia riikidega suhtlevatele inimestele kui ka lihtsalt intellektuaalsest uudishimust oma maailmapilti laiendada soovijatele. Mõistagi on kõige parem viis seda lugeda algusest peale ja lõpuni välja, kuid näiteks vaid Hiina poliitikast huvituv lugeja võib ka piirduda peatükkidega „Hiina“ ja „Riik“ ning vaadata kõik neis esinevad tundmatud nimed ja terminid järele raamatu lõpus leiduvast sõnasetikust. Et see oleks võimalik, tuleb aga raamatus aeg-ajalt ette mujal juba öeldu ülekordamist, loodetavasti siiski mitte mahus, mis terviku lugejale tüütavaks muutuks.

Lääne mõtteloos on üldiselt kombeks usundeid, filosoofilisi voole ja poliitilisi teooriaid käsitleda eraldi, sest lääne kultuuris on need sageli üksteisele vastandunud. Laiemas

kontekstis pole selline eristamine siiski põhjendatud. Reliigioonil on raske välja kujuneda ilma igasuguse, kas või vaikimisi eeldatava metafüüsilise aluseta, samuti on poliitilised teooriad ja religioonid tihti omavahel läbi põimunud ning ka nemad vajavad filosoofilisi teooriaid õiglusest ja ajaloo kulgemisest. Seetõttu on eriti võõras kontekstis mõistlik kohelda maailmavaateid terviklikult, kuna Aasia mõtteloost leiame sageli nähtusi, mis küll osaliselt vastavad näiteks meie tava-arusaamale religioonist, osaliselt aga mitte – näiteks ei räägi varane budism ja *ru*-õpetus mingisuguse jumaliku alge olemasolust ning jaapani *shintō* puhul on olemas küll preestrid ja rituaalid, ent puudub doktriin ja laiemalt organiseeritud institutsioon. Sel põhjusel ongi siin raamatus Aasia mõttelugu käsitletud ühtse protsessina, mille mõnda tahku võime nimetada religioosseks, mõnda filosoofiliseks ja mõnda eelkõige või peaaesjalikult poliitiliseks, kuigi põhiliselt on need maailmavaated arenenud kõiki kolme aspekti omavahel ühendades. Kuna tegemist on mõtteloolise käsitlusega, on põhirõhk siin teooriatel, mis maailma ja inimese olemist kontseptuaalselt seletavad ning näiteks religiooni antropoloogiliste aspektide käsitlus on seetõttu puudulik.

Raamatu haardeulatusest jääb pea täielikult välja islamiusuline kultuuripiirkond. Ehkki eesti lugeja jaoks kuulub ka see ilmselt „aasia“ kultuuride hulka, on Aasiast vaadates tegemist siiski lääne kultuuri ühe haruga, sest islami tsivilisatsioon on samuti nagu kristlus arenenud välja judaistlikust monoteistlikust traditsioonist ja tema filosoofia

on kujunenud dialoogis vanakreeka mõttega, mida ta on koguni tagasi vahendanud vahepeal „paganlikule“ antiik-kultuurile selja keeranud Euroopasse. Seetõttu on islami maailmavaatelisi seisukohti põhjalikumalt mõistlik käsitleda lääne kultuuriloo kontekstis ning siin on piiratud islami poolt Aasia mõtteruumile avaldatud mõjude sedastamisega sarnaselt kristluse või kommunismi mõjudega, mis ju samuti lääne päritolu.

Ühtlasi olgu öeldud, et kuigi raamatus kohtab aeg-ajalt üldistavaid termineid „aasia“ ja „lääne“ nähtuste kohta, ei tähenda see, et oleks olemas mingeid kõikjal Aasias või lääneriikides kehtivaid ühtseid mõistelisi norme. Küll aga on nii lääs kui ka Aasia ajaloo jooksul moodustanud kumbki eraldi sisemiselt intensiivselt suhtleva kultuurilise koosluse – kreeka filosoofid on olnud olulised ka iiri munkade või Samarkandi õpetlaste jaoks ning india debatid peegeldunud jaapani aruteludes, mitte aga vastupidi. Nende koosluste omavahelisi, regiooni piire ületavaid kontakte on küll ette tulnud, aga kuni uuema ajani on need olnud tunduvalt põgusamad ning pole varasematel ajastutel tingimata toonud kaasa süvenemist teineteise pärandisse ega vastastikust mõistmist. Soov seda viimast edendada on olnud põhiline ajend selle raamatu kirjutamisel.

Raamat koosneb kahest osast, millest esimene on ajalooline ülevaade Aasia maailmavaadetest maade ja piirkondade kaupa, teine aga käsitleb võrdlevalt konkreetseid filosoofilisi küsimusi olemasolu vormidest poliitiliste koosluste

toimimise loogikani. Esimeses osas on põhjalikumad peatükid pühendatud india, hiina ja jaapani maailmavaadete arengule, Tiibetist, Kagu-Aasiast ja Koreast antud ülevaated on põgusamad, mitte küll seetõttu, et nendel regioonidel oleks maailmale vähem pakkuda, vaid seetõttu, et akadeemilistest ringkondadest väga palju kaugemale ulatuvat dialoogi ei ole nende maailmavaadetega seni veel sündinud. Teine osa käsitleb eraldi peatükkides olemasolu, keelt, subjekti/teadvust, eetikat ja poliitikat. Kindlasti oleks ka seda teemaderingi võinud veelgi laiendada, kuid usun, et nende viie problemaatikaga on enamik Aasia maailmavaadete keskseid küsimusi sissejuhataval tasandil käsitletud. Valdkonna vastu põhjalikumat huvi tundvale lugejale võin järgmise sammuna soovitada oma inglise keeles kirjutatud raamatut „Asian Worldviews: Religions, Philosophies, Political Theories“, mis on aastal 2021 ilmunud kirjastuses Wiley-Blackwell.

Hiina nimed ja terminid on kirjutatud *pinyin*-transkriptsioonis, jaapani keel Hepburni transkriptsioonis, korea keel nn uuendatud romanisatsioonis, tai keel nn kuninglikus transkriptsioonis. Tiibeti ja birma nimede puhul on kasutatud üldlevinud foneetilisi ekvivalente. Veidi keerulisem on olukord india nimede ja terminitega, mille kohta eesti tekstides ei ole välja kujunenud ühtset tava – mõned tekstid teisendavad india nimed foneetiliselt eesti vasteteks, mõned kasutavad mujal maailmas levinud kirjaviise. Siin raamatus on suurem osa nimesid ja termineid esitatud Indias ametlikult kasutusel olevas Hunteri

transkriptsioonis, kusjuures säilitatud on vokaalide pikendusemärgid. Erand on aga tehtud laiemalt levinud vanemate nimede ja terminite osas, milles esinevad *sh* ja *j*, need on antud edasi kui *š* ja *dž* (nt Krišna, mitte *Krishna* ja džaina-usk, mitte *jaina*-usk). Uuema aja nimede puhul, mis kirjutatakse eesti allikates enamasti Hunteri transkriptsioonis muutmata kujul (nt Jawāharlāl Nehru), on kasutatud sama nimekuju ka siinses tekstis. Segaduse vältimiseks on *y* kõikjal säilitatud, seetõttu tuleb *j* alati hääldada *dž*ina.

I

AJALOOLINE ÜLEVAADE

INDIA

India on üks maailma kõige pikema ajalooga tsivilisatsioone, mis on aegade jooksul nii ise mõjutanud lähemaid ja kaugemaid kultuure kui ka teistelt mõjusid vastu võtnud. Tänapäeva India mõtlejad armastavad rõhutada, et nende maa on kõige suurema rahvaarvuga demokraatlik riik maailmas ning kuigi üliirikkuse ja äärmise vaesuse käärid on seal võib-olla suuremad kui kuskil mujal, on viimastel aastakümnetel ka riigi majanduslik ja tehnoloogiline areng olnud muljetavaldav. Tohtu keelte ja kultuuride paljusus on olnud nii India eelis kui ka pidur, viimast eelkõige usuliste vastuolude tõttu, mis on eriti hindu ja muslimi päritolu inimesi üksteise vastu meelestanud. Sellegipoolest on tõenäoline, et tulevikus hakkab India maailma asjades järjest enam kaasa rääkima, mis on juba üksi piisav põhjus, et olla kursis tema mõtteloolise pärandiga. Ent mitte ainuke. Indiast on pärit kaks laia regionaalse ja XX sajandist lausa ülemaailmse levikuga usundit, hinduism ja budism, india teadused (eriti lingvistika ja matemaatika) on ajalooliselt avaldanud mõju samade distsipliinide kujunemisele läänes. India kirjandus, muusika, teater, tants jm kultuuriliigid on samuti äärmiselt rikkad ja nüansseeritud ning kõigis neis peegeldub olulisel määral ka india kirev ja sügav vaimumaailm.

Kui üritada tuua esile üht india mõttele läbi aegade tüüpilist joont, siis see on kalduvus suurte süsteemide

väljaarendamisele. Varem kui üheski teises kultuuris jõuti siin põhilise kultuurkeelega, sanskriti detailse süstematiseerimiseni ning isegi selle kirjutamiseks kasutatav silptähestik *devanāgarī* on järjestatud täpsete foneetiliste põhimõtete järgi. Mida aeg edasi, seda detailsemalt korrastatud on ka filosoofilised maailmapildid, nähtused on jagatud kategooriatesse, millel on kindel arv alaliike. Ka ühiskond on nii-öelda korrastatud range hierarhia alusel. Samas on seda kontseptualiseerivat tendentsi läbi aegade tasakaalustanud ka tugev rõhk intuiivsusel ning sellega haakuv arusaam, et sügavama mõistmiseni jõudmiseks peab inimene mobiliseerima kogu oma keha ja kas askeesi abil või muude psühhotehniliste harjutustega selle vajalikku seisundisse viima, vallandama oma sisemise energia. „Tarkus“ ei ole india mõttes seega kunagi pelgalt intellektuaalne või kontseptuaalne teadmine, vaid ennekõike eluviis, mis ühendab kõiki inimliku olemasolu aspekte.

India mõtteloo perioodid. Tinglikult võime india mõtteloo jagada kuueks selgelt eristuvaks perioodiks. Kõige vanemat neist nimetatakse tavaliselt vedade ajajärguks ja see algab indoeuroopa keelkonda kuuluvaid keeli rääkinud aarja hõimude sisserändamisega praeguse India ja naaberriikide aladele (ca 2000–1500 e.m.a). Sellele eelnevast kõrgkultuurist, Harappa tsivilisatsioonist ei ole meieni säilinud loetavaid dokumente ega muud üheselt tõlgendatavat informatsiooni toonase maailmavaate kohta. Aarjalaste sisserännuga alanud ajastul kujunes välja traditsiooniline India ühiskond

ja fikseeritud kuju omandas varasem, suuliselt edasian-
tud pärimus, millel põhinevat maailmavaadet nimetatakse
brahmanismiks. Kuna selle perioodi religioosse praktika
keskmes oli jumaluste heasoovlikkuse ärateenimine rangelt
reglementeeritud ohvrirituaali abil, siis suutsid rituaali teh-
nilisi külgi valdavad preestrid kehtestada ühiskonnas hierar-
hia, milles nad ise asusid kõige kõrgemal kohal. Aja jooksul
läks aga võim praktilises asjakorralduses üle sõdalaste sei-
suse kätte, keda teine koht väärikuse redelil enam ei rahul-
danud. See viis perioodini, mil mitmed reformiliikumised
asetasid vedade maailmavaate kahtluse alla (600–200 e.m.a).
Kaht neist, budismi ja džaina-usku, saatis märkimisväärne
edu ning neil on palju järgijaid tänapäevani. Kuid samal ajal
kogus end ka varasemat ortodoksiat pooldav preesterkond
ning loodi mitmeid uusi õpetusi, milleta praegu enam klas-
sikalist brahmanismi ette ei kujutagi. Brahmanism ja teised
mõttevoolud said aga omavahel rahumeelselt läbi ning eriti
budismiga jätkus vastastikune dialoog sajandite vältel –
budistlikes kloostrites õpiti näiteks loogikat ühe brahma-
nistliku taustaga filosoofilise süsteemi alusel, samas brah-
manistlik filosoofia sisaldab paljude budistlikku algupära
mõtete edasiarendusi. See protsess teritas mõlema poole
filosoofilist mõtet märkimisväärselt.

Nii brahmanism kui budism tegid läbi ka muid ja mär-
kimisväärsed sisulisi muutusi. Tasapisi hakkavad varem
ohverdustele keskendunud brahmanismis need rituaalid
oma tähendust kaotama ning asendumas jumalustele jää-
gitut pühendumist kinnitavate praktikatega. Varasemalt

preestrite vahendustööle tuginenud maailmapilt seab nüüd esiplaanile inimese ja jumaluse isikliku suhte. Arvatavasti elu pühadust kompromissitult rõhutava džaina-usu mõjul loobutakse ajapikku loomade ohverdamisest hoopis – vastupidi, kujuneb välja komme austada lehma kui püha looma, keda ei tohi mingil tingimusel vigastada. Selliselt muutunud maailmapilti hakatakse alates klassikalisest ajastust nimetama hinduismiks, ehkki liide *-ism* jätab eksliku mulje, nagu oleks tegemist selge õpetusliku süsteemiga, mis ei ole päris korrektne.

Sarnasel määral muutub ka budism. Kui algselt oli tegemist tavaelust eraldunud kogukondade vaimse enesetäiustamisliikumisega, siis eriti kuningas Ašoka (valitses 268?–232? e.m.a) toetuse tõttu hakkas see järjest enam levima ning selle vastu tekkis huvi ka paljudel, kes siiski ei soovinud ilmalikust elust lahkuda ning munga või nunnana budistlikule praktikale pühenduda. See põhjustas budismi jagunemise kaheks suureks haruks – nn vanemate õpetus ehk *theravāda* ja nn avar sõiduk (kuhu mahuvad kõik, mitte üksnes mungad) ehk *mahāyāna*. Mõlemad budismi vormid levisid peatselt ka üle India kultuuriliste piiride – *theravāda* on tänaseni levinud eriti Kagu-Aasias, *mahāyāna* aga Hiinas, Koreas, Vietnamis ja Jaapanis, samuti on *mahāyāna*’st arenenud Tiibeti esoteeriline budism.

Vahepeal oli aga poliitiliselt killustunud Indiast saanud ühendatud suurriik, mis küll järgnevate sajandite vältel taas kord jagunes, kord ühines, kuid oli majanduslikult ja olmeliselt astunud suure sammu edasi. Kirjaoskajate arv kasvas

märkimisväärset, suurlinnade elanike maitse ning huvid erinesid oluliselt varasemast, preestrikesksest maailmast. Põhiliseks kultuurkeeleks kujunes sanskrit, „täiuslikkuseni viidud (keel)“, mis oli kõigile kasutajatele õpitud võõrkeel, aga seda enam osutas selle elegantne valdamine autori kõrget haridustaset. Sellel, nn klassikalisel ajastul (ca 200 e.m.a – 1200 m.a.j) võistlevad hinduism ja budism omavahel ning kummaski toimub kiire filosoofiline areng: hinduistlikul põhjal kujunevad välja india kuus ortodoksset filosoofilist süsteemi, budismis aga areneb välja nn tühjuseõpetus, Aasia mõteloos väga mõjukaks osutunud filosoofiline vaade, mille kohaselt mitte ainult inimese „minal“, vaid mitte millegi maailmas ei ole iseseisvat, põhjustamatut olemust.

Klassikaline india kultuur lõpeb islami vallutusega. Järgneval perioodil (ca 1200–1800) on võim Indias erinevat päritolu muslimidünastiate käes. Budism kaotab Indias kiiresti oma senise positsiooni, kuid hindude vastupanu on sitkem. Ent muslimite seas leidub ka erakordselt avara pilguga ja sallivaid valitsejaid nagu näiteks Akbar (1542–1605), kes istus oma suurriigi troonil enam-vähem täpselt samal ajal Inglismaa kuninganna Elizabeth I-ga. Akbari pika valitsemise perioodil Indias saatis majanduslikku õitsengut äärmiselt salliv poliitika. Nimelt ei surunud Akbar hindudele islamit peale ega eelistanud muslimeid kõrgetele ametikohtadele nimetamisel, samuti püüdis ta erinevate vahenditega edendada maailmavaadete omavahelist dialoogi. Kuid oli ka teistsuguseid valitsejaid, kes ei suutnud etniliselt ja kultuuriliselt nii mitmekesisist riiki sama õiglaselt

valitseda. Samuti võeti muslimite ajastul ette katseid sünteesida islamit ja india traditsiooni või vähemalt ületada nendevahelist lõhet, ning ühest sellisest sündis sikhide usk.

Pärast mereteed avastamist Euroopast Indiasse (1494) asusid erinevad Euroopa võimud tegema pingutusi, et seda riiki endale allutada, kuni senine suurriik hakkaski tasapisi murenema ning peatselt oli temast saanud portugallaste, hollandlaste ja brittide omavahelise võistluse tallermaa. Lõplik võit selles konfliktis jäi Briti impeeriumile, mis valitses Indiat kuni 1947. aastani. Siiski võib nüüdisaegse india mõtte alguseks lugeda juba XIX saj keskpaika, kui India oli veel koloniseeritud: suur hulk uut india mõtet areneski välja just nimelt katsetest mõtestada vana filosoofia kaasaegsete tingimuste jaoks uuesti.

India ei ole niisiis kogu oma kirjaliku ajaloo vältel kunagi olnud kultuuriliselt, maailmavaateliselt ja keeleliselt ühtne riik, vaid temas on alati valitsenud paljusus. Aarjalased rääkisid indoeuroopa keelkonda kuuluvaid keeli, nende poolt allutatud Induse oru tsivilisatsiooni loojad aga praeguste draviidi keelte (tamily, telugu jt) eellasi. Kuigi klassikalisel ajajärgul oli India kultuuriliselt ühendatud sanskriti keele kaudu, rääkisid kõik selle kasutajad emakeelena mõnd muud indoeuroopa või draviidi keelt. Reformide perioodist alates jagunesid India elanikud erinevate usundite vahel ning kohalikku päritolu maailmavaadetele lisandus veel enne muslimite vallutust Iraanist pärit parside usk – parsid olid Vana-Iraani maailmavaate tunnustajad, kes põgenesid suurte hulkadena muslimite pealetungi eest.